

ALEKSANDAR DEROKO

Mangupluci oko Kalimegdana

Nova sećanja

Beograd
2014
DERETA

PRIKLJUČENIJA IZ ŽIVOTA „RĐAVE“ DECE

for

Nije lako biti pravi stari Beograđanin. Nekada je ipak starih „pravih“ bilo više. Pa ni tada baš pravih starosedelaca. Više od polovine Beograda iz tih starih vremena činili su sinovi, kćeri, unuci i praunuci hadži Tome, bata Lake i baba Dude sa starog Dorćola. Istoričar Dušan Popović piše da su u jednom trenutku bile svega tri srpske porodice. Tek posle Karađorđa i Miloša, rascvetao se ovaj naš divni Beograd, tu iznad ovih prostranih voda. Ja sam se u njemu rodio, a rodio se tu i moj otac. E, svašta je taj naš Beograd prevalio preko svoje sede glave. Tako odvajkada, pa i u novija vremena, koja mi, stari Beograđani, pamtimo. Dva velika rata prešla su preko njegovog grebena i porušila mnoge bele i manje bele kuće. No nicala su uvek nove...

No, hajde da počnemo s prednjeg kraja, s onih nekoliko sličica koje su se, iz najranijih dana moga detinjstva, još nekako zadržale u dubini moga oka:

Prvo čega se stvarno sećam je ubistvo kralja Aleksandra i kraljice Drage, 1903. godine. Mi deca iz osnovne škole išli smo odmah sutradan ujutru da vidimo kako pred dvorom čuva stražu vojska a tamo na travi, pokriveni belim krevetskim čaršavom, leže valjda još njihova tela.

Zatim sam, sa prozora, gledao i kralja Petra Karađorđevića, na belom konju i sa krunom na glavi, u svečanoj povorci

od Saborne crkve Knez Mihailovom ulicom do dvora. Gledao sam posle i Branislava Nušića, takođe na belome konju kako pred spomenikom kneza Mihajla pred Narodnim pozorištem, drži vatrene patriotske govore (1900. godine) u vreme aneksije Bosne i Hercegovine. Vikali smo „apcug Austrija“ što je tada odgovaralo našem „dole Austrija“. Tada nas je, nas gimnazijalce, obučavao Voja Tankosić da budemo dobrovoljci, da nosimo puške i da bacamo bombe. Srećom tada nije do toga došlo, Beograd je, međutim, ipak uskoro doživeo da se proslavi u ratu. U mnogim ratovima.

Sama varoš bila je tada mala. Ona se nije prostirala mnogo dalje od Savamale, Vračara, Dorćola i Palilule.

„Konjski“ tramvaj i Meštrovićev Pobednik

Ne bih da ponavljam već dobro, ili makar iole, poznato. Tako ne bih ni da se pohvalim da sam se, za „marjaš“ (pet para „dinarskih“), što je bilo deset para „čaršijskih“, vozio tramvajem koji su vukla dva konja, od Kalimegdana (mi nekada nismo izgovarali Kalemegdan mada je ovo pravilnije) do Slavije, i natrag. Samo digneš ruku i on stane. Nema samostalnih stanica. Konjski tramvaj je išao još sve do 1904. Stanica za električni tramvaj do Topčidera bila je kod česme na Terazijama. To je bilo tek 1904. godine. Leti su zadnja kola bila potpuno otvorena, samo sa klupama poprečno postavljenim, a kondukter je išao po jednoj dasci okolo i naplaćivao karte. Ti električni tramvaji nisu bili opštinski nego jednog privatnog belgijskog društva i bili su ofarbani u žuto.

I onaj „konjski“ tramvaj, razume se, vodio je preko Terazija a već tu možemo poći u sećanjima još malo u ta stara vremena: Na primer nije zgoreg podsetiti da se izgled tih Terazija

više puta menjao. Koliko ja pamtim, po sredini, tamo gde je danas čistina, bili su skverovi sa cvećem i zelenilom. Čak je docnije na sredini bila postavljena jedna fontana sa glavama lavova koji su štrcali mlazeve vode, a tu je (tamo oko 1910–12. godine) bilo predviđeno da se podigne veliki Meštrovićev spomenik i bio je dovučen čak i silan beo mermer za to, pa su ga za vreme okupacije Beograda 1914–18. godine Austrijanci upotrebili za onaj spomenik na Banovom brdu, koji su podigli i svojim i srpskim vojnicima palim u borbama oko Beograda. A te borbe i ja pamtim, usred onih aleja sa drvećem i ukrasnim žbunjem, bile su ukopane baterije topova koji su tukli prema Bežanijskoj kosi više Zemuna, odakle su pak njihovi topovi gađali Beograd. Sve je to bilo kao neka igračka jer njihove granate nisu dobacivale ni do Slavije, a tu dalje vrvio je život slobodno. Kafane i pijace bile su pune ljudi.

No vratimo se još malo Terazijama, nesuđenom Meštrovićevom spomeniku i saobraćaju koji je ispunjavao njegove ulice. Za taj spomenik je u Zagrebu već bila izlivena u bronzi velika figura *Pobednika*. Bila je donesena u Beograd i smeštena privremeno u tzv. „probirnici“, magacinu raznog opštinskog materijala na Senjaku, i tu je, u jednoj šupi dugo stajala vezana lancem oko vrata za jednu gredu. Posle rata odustalo se od tog spomenika na Terazijama i arhitekta Đura Bajalović je tome *Pobedniku* našao sasvim srećno mesto tamo na plattou stare tvrđave, tako da se silueta Beograda ne može više ni zamisliti bez njega, kao ni recimo Pariz bez Ajfelove kule.

U to „moje prvo“ vreme automobila još za dugo po ulicama nije bilo (oni se pojavljuju tek oko 1905. godine), nego je bilo mnogo fijakera koje su vukli konji. Konji su vukli takođe mnoga razna teretna kola („taljige“ i „špeditere“) a mlekadžije su ranim jutrom donosile iz obližnjih sela mleko i raznosile

po kućama na svojim čezama. Sva su ta kola imala gvozdene šine na točkovima a i konji su bili potkovani gvozdenim potkovicama što je po tadašnjoj turskoj kaldrmi stvaralo veliko klopotanje. Tek mnogo docnije su se pojavljivale gume na točkovima.

Svakoga dana išla je vojna muzika kroz varoš i dovodila stražu u dvor, jednoga dana iz Gornjeg grada tvrđave, a drugog sa Banjice. Mi smo kao dečurlija trčali uz vojnu bandu tako od Kalemegdana i od Slavije sve do dvora. Tu je posle bio koncert vojne muzike a ljudi bi se iskupili ispred one nekadašnje lepe gvozdene ograde, koje više nema, i slušali.

I drugih je stvari tada bilo po tim glavnim ulicama. Na primer, od Saborne crkve išle su Knez Mihajlovom ulicom sve do Terazija, pogrebne povorke obično sa pevačkim društvom ispred kola, ispred koga je jedan horovođa davao takt kišobranom. Na onom uglu odakle se skreće ka Novome groblju, držani su obično oproštajni govori. Dotle je povorka išla svečano i polako a odatle je rodbina sedala u fijaker a ostali u grobljanski tramvaj koji je odatle polazio.

Pijace i vašari

No bilo bi i nekih vedrijih i spokojnijih sećanja na ta stara vremena. Na primer na prizore nekadanjeg Malog Kalimegdana. O tom permanentnom zabavnom vašaru mnogo je pisano i poznato, a dvaput godišnje, kad su slavile Markova i Svetosavska crkva, onda je po tri dana tamo sve bilo i mnogo šarenije, bučnije i bogatije, vergl je svirao, prangije su pucale. I vašar kod manastira u Rakovici bio je čuven. Deca su sa tih vašara raznosila po varoši na sve strane luše od šećerleme i konjiće i srca sa ogleđalcima od medenih kolača.

Kermesi su bili priređivani i na Kalimegdanu gde su mlade devojke prodavale cveće u korist raznih dobrotvornih ustanova. Zimi su za mladi svet priređivani balovi u „Građanskoj kasini“ koja je imala svoju veliku salu na spratu u tadanjoj ulici Kralja Petra. Tu su mladići i devojke igrali polke i valcere, kadril i lans a majke su sedele na pozlaćenim stolicama i svuda okolo uza zid i ladile se lepezama. Pila se i limunada. Svi su ti balovi uvek otvarani kolom. Bio je čuven i dvorski bal čije je kolo poveo sam kralj. Inače, prihod sa tih balova išao je u neke dobrotvorne svrhe.

U doba te moje mladosti već su se libada i tepeluk viđali samo na po kojoj dostojanstvenoj staroj domaćici a osvajala je bečka moda. I cela trgovina okrenuta je bila na tu stranu. Francuska i Engleska bile su daleko, a odmah tu preko bili su Zemun i Pančevo. Granica je išla Savom i Dunavom a obalom gde je danas restoran „Ušće“ i Umetnički muzej, patrolirali su mađarski žandarmi sa velikim zelenim petlovskim repovima na šlemovima od crnog kartona. Trgovci su išli u Peštu i Beč po robu i govorili su samo nemački. Francuski je retko ko u čaršiji govorio a engleski baš niko.

I pijace beogradske bile su šarolike. No tu nema nečeg naročito novog. Današnji Zeleni venac se nije mnogo promenio za poslednjih više decenija. Jedino bi o nekadanjem glavnom tzv. „Velikom pijacu“ možda trebalo reći još koju reč. Još kao student prve godine Univerziteta, sa prozora Kapetan Mišinog zdanja, za vreme nekog dosadnog časa, gledao sam vrevu i šarenilo tu dole oko prepunih tezgi pod rasklimatanim nadstrešnicama od dasaka. Između časova silazili smo tu i kod furundžije kupili samo lepinju pa onda kod seljaka probali iz kačica beli „srpski“ sir i kajmak, pa išli dalje kao da nam se ne dopada i da biramo.

Za mnoge domaćice a naročito za izvesne namirnice, ova-
kve pijace, otvorene pod vedrim nebom, su privlačnije nego
ove današnje zatvorene „samousluge“. Pa i Pariz ih održava
još uvek samo malo izmenjeno. Posred nekih ulica postave se
pokretne drvene tezge i pazar traje celo pre podne a zatim se
sve rasturi i ulica dobro opere, i do sutradan ničeg više nema.
Na istoku je sve to mnogo bogatije i šarenije i tu baš sve može
da se kupi. Prevrće se, bira, proba i cenjka. Milina je to makar
samo i gledati, na primer, u Solunu ili Carigradu. U Moskvi
pak ničeg sličnog nema. Tamo je samo dozvoljeno ženama
da stoje na ćošku ulice i iz korpice prodaju malo povrća koje
same gaje u vrtićima uz svoje kućice na periferiji varoši.

Kad je pak taj naš Veliki pijac rasturen (tamo oko 1927.
godine), sklonjene tezge i dignuta prastara turska kaldrma,
ceo taj kraj varoši nije mogao da živi od pacova koji su se bili
razbežali po komšiluku i napunili obližnje podrume. Muke
je bilo dok im se došlo glave.

Matematika mi nije išla „u glavu“

Škole su već od „osnovne“ (koja je trajala četiri godine) bi-
le potpuno odeljene (čak i dvorišta zidom) na muške i ženske.
Tek na univerzitetu to već više nije bilo. Pa kad je reč o škola-
ma, da se malo opustim i kažem nešto privatno i o sebi: Kao
i svu beogradsku decu dali su me još pre prave škole u „kin-
deršul“ koji je držala neka luteranska misija uz malu katoličku
crkvu, u ulici Vuka Karadžića (do docnije zgrade Akademije
nauka). Godinu dana tu smo se ko deca zabavljali pevajući
uz to nemačke pesmice čije reči nismo čestito ni razumevali.

Posle u osnovnoj školi učili smo pravopis, računicu, jesta-
stvenicu (poznavanje prirode), zemljopis i gimnastiku, ali i

veronauku i vodili su nas, naizmenično sve razrede i u crkvu gde su nam službe izgledale beskrajno duge jer smo bili mangupi i više smo voleli da igramo „lopova i žandara“ po bedemima beogradske tvrđave. Tada je bio običaj da se omladina jednog dela grada tuče kamenjem protiv mladića iz drugog dela grada... Varoš-kapijanci, Savamalci, Dorćolci, Vračarci... To su bile čudne neke „ratničke“ igre, kamenicama i motkama, sa posledicama po koje razbijene glave. Babe su govorile da je tako uvek pred rat. I rat je došao 1912.

Po školama disciplina je bila vrlo stroga. Verovali ili ne, postojale su, ma i nezvanično, batine kao kazna. Ne sećam se više šta je jedan moj nesrećni „kolega“ uradio (valjda razbio prozor u igri?), tek skinuli su mu pantalone i opalili dvadeset i pet po turu. Inače, kazne su bile stajanje u čošku učionice (okrenuto uglu), ili „magareća klupa“, tj. izdvojena klupa, u kojoj su za vreme časa sedeli kažnjenici. U gimnaziji su postojale i kazne zatvora (dva, četiri ili više časova). Kažnjenik je bio zaključan sa obavezom da za to vreme izradi određen zadatak.

Ispričaću ovde sad samo jednu malu nezgodu koja nam se jednom desila. Bila je zima, lađe su već bile sklonjene u zimovnike a uz obalu su ostali vezani samo oni veliki i teški balvani koji su pridržavali štekove uz koje su inače lađe pristajale. Penetrujući se na te balvane mi smo se vozikali uz obalu pomoću vezanog konopca. Jednom veza nekako popusti, balvani se razdvojiše i mi se našosmo u vodi. Obala je bila odmah tu ali su naši zimski kaputići i cipele bili puni vode. Ni kući ni u školu ni pomisliti. Nigde nikakvog toplog skloništa. Tu su se našli na turskome bedemu veliki otvori za nekadašnje topove... Cedili smo se, sušili i cvokotali dokle smo god mogli oko varnica od suvoga lišća i grančica. Ipak kod kuće nismo mogli ništa sakriti. Od batina nas je spasao samo strah roditelja jer su nam nosevi već pocrveneli od kijavice. Srećom na ovoj je sve ostalo.

Drugi put sam, skačući po onim bedemima staroga grada baš dobro odrao cevanicu, čak se i kost videla. U to doba su još i gimnazijalci nosili kratke pantalone i čarape preko kolena. Jedva sam nekako očistio ranu od konaca pocepane čarape, oprô malo na česmi da krv stane, i legao na sunce da se osuši. Posle malo ćopô i uspeo nekako da se u kući ne primeti. Noću nisam ni trenô od bola, te ujutru morao ipak priznati. Noga je već bila sva poplavila. Metuli me u fijaker i hajd' kod hirurga Subotića. On (inače prijatelj očev) mi prvo uši izvukao jer kaže da sam čekao, otišla bi mi noga (penicilina tada nije bilo), još dosta čarape odande izvadio i sve zašio. To je bila prva hirurška operacija u mom životu. Docnije sam ih izdržao još šest, sasvim ozbiljnih, čak tri pod punom narkozom a tri samo sa lokalnom.

No, čega je sve posle bilo u mom životu za te priče ovde ne bi bilo mesta. Bilo je tu svačega, nečega ću se možda još i setiti, za sada da se vratim samo još malo na te dane najranijih škola, i tu moram priznati da ne samo da sam bio mangup u svim tim dečijim igrama izvan škole nego sam i u školi bio rđav đak. Matematika mi nikako nije išla „od ruke“ ili „u glavu“ – kako hoćete. I da nisam na ispitima prepisao od drugog, ne znam kako bih se provukao. Provlačio sam se tako sve do mature, pa i na njoj samoj. Nikako se nisam bio još „opametio“ ili, što kažu, uozbiljio.

Nestašluci kod „Bristola“

Bio sam, kažu, tako jedno prosečno beogradsko mangupče. Verovatno samo iz onog prethodnog „kinderšula“ nisam bežao, inače sa svih onih školskih časova...

Inače veliko zadovoljstvo nam je pravilo da kamenicama gađamo čašice na telefonskim banderama uz željezničku pru-

Sadržaj

PRIKLJUČENIJA IZ ŽIVOTA „RĐAVE“ DECE – 5; „Konjski“ tramvaj i Meštrovićev Pobednik – 8; Pijace i vašari – 10; Matematika mi nije išla „u glavu“ – 12; Nestašluci kod „Bristol“ – 14; Susreti sa vasionom nekad – 16; „Bela lađa“ – 21; U slavu ribe – 22

KAD SU I VETRENJAČE LETELE – 33; Rusijanov pad – 36; Lično naše letilice – 38; Prve žrtve ratnog vazduhoplovstva – 40; „Vetrenjače“ i „kokošarnici“ – 42; „E, i mi bismo rado, al' neeema...“ – 45; Kreće se lađa francuska – 47; Na tom Solunskome frontu – 51; Mi gore, Makenzen dole – 53; Rot i Stefanović – 56

ZAR SVE TO PROPUSTITI – 61; *E finita la commedia* – 63; Umetničke prilike u Beogradu dvadesetih – 68; Hodoljub bez mane i straha – 73; Za novi način izraza – 78; O čitanju – 79; Život „na licu mesta“ – 79

O RASTKU, KONSERVACIJI STARINA I JEDNOM ŠKOLOVANOM MALOUMNIKU – 83; *Nikada nisi, Gijome...* – 86; *S.O.S. apeli nad razvalinama* – 90; *Radovi na terenu* – 93; *Kruna i blago cara Dušana i prizrenski sudija nadriarheolog* – 97; *Radilo se primitivno ali i solidno* – 102; *Dokle će se stari spomenici seliti?* – 104

BEOGRAD POD DRUGOM OKUPACIJOM – 115; *Mi dole po podrumima (dan prvi)* – 117; *Bekstvo iz Sarajeva* – 121; *Beleške o Banjičkom logoru* – 126; *Beograd je šuma gusta* – 132; *Savom putuju leševi* – 135; *Mi dole po podrumima (dan poslednji)* – 136

MOŽE SE JOŠ I BOLJE ZAŽMURITI – 143; *Česme beogradske* – 146; *Zidanje crkve Svetoga Save* – 148; *Andrićev venac* – 156; *Spomen-obeležje na Terazijama* – 160; *Spomenik borcima u Lunjevačkom gaju* – 162; *Beograd u sećanjima* – 164; *Prošlost bez traga* – 168

POVRATAK RASTKA PETROVIĆA – 175; *Povratak Rastka Petrovića* – 177; *Za mapu Rastkovih crteža* – 182; *Za spomenik pesniku* – 184

A O PRIJATELJIMA SVE NAJLEPŠE – 187; *Pivo Karamatijević* – 192; *Svetozar Radojčić* – 194; *Lazar Trifunović* – 196; *Mojsej, proiguman Hilandara* – 197; *Sava Mikić* – 198; *Mihajlo Petrov* – 199; *Aleksandar Sekulić* – 201; *Marino Tartalja* – 203; *Steva Todorović i Uroš Predić* – 207; *Đoka Jovanović* – 208; *Toma Rosandić* – 208; *Palavičini i Stijović* – 209; *Milo Milunović* – 210; *Jovan Bijelić* – 212; *O Dučiću* – 213; *Mirko Kujačić* – 214

(NE)OČEKIVANI KRAJ – 215; *Šest puta na operationom stolu* – 217; *Leharov valcer kao anestezija* – 221; *Jedna neprijatnost* – 223; *Imao bih ja štošta da ispričam tom Frojdu* – 225

POD JEROPLANOM – 229

PODSETNIK O A. DEROKU – 265

Aleksandar Deroko
MANGUPLUCI OKO KALIMEGDANA

Za izdavača
Dijana Dereta

Glavni urednik
Aleksandar Šurbatović

Likovno-grafička oprema
Dušan Arsenić

Lektura i korektura
Dijana Stojanović

Prvo DERETINO izdanje

ISBN 978-86-7346-926-3

Tiraž
1000 primeraka

Beograd 2014.

Izdavač / Štampa / Plasman
DERETA doo
Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd
tel./faks: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Knjižare DERETA
Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 26 27 934, 30 33 503
Banovo brdo, Dostojevskog 7, tel.: 011/ 35 56 445, 30 58 707

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-94

908(497.11 Београд)

ДЕРОКО, Александар, 1894-1988

Mangupluci oko Kalimegdana: nova sećanja/[autor i ilustrator]
Aleksandar Deroko. – 1. izd. – Beograd: Dereta, 2014 (Beograd:
Dereta). – 270 str.: ilustr.; 21 cm. (Biblioteka: Savremena srpska
književnost)

Tiraž 1.000. - Str. 231-263: Pod jeroplanom/[razgovor vodio]

Moma Dimić. – Podsetnik o A. Deroku: str. 265-270.

ISBN 978-86-7346-926-3

a) Дероко, Александар (1894-1988) б) Београд – У успоменама
COBISS.SR-ID 206295820